

minerva_{nett}

13. september, 2007



Minerva

Odd Gunnar Skagestad:

Rettssikkerhet til besvær

«Typisk norsk å være god...» Norsk selvgodhet står i veien for kritisk tenkning – også på et så viktig område som rettssikkerhet.

”Quis custodiet ipsos custodes»

(Latinsk munnhell: ”Hvem vokter vokterne?”)

Hva er rettssikkerhet?

Visse begreper har glidd inn i vårt dagligspråk på en måte som innebærer kjapp gjenkjennelighet, uten at meningsinnholdet nødvendigvis er like innlysende som det umiddelbart kan synes. Slike begreper kan stundom best belyses – og forklares – ved å illustrere hva de *ikke* er. Så også begrepet *rettssikkerhet*.

Feliks Dzerzjinskij het mannen som grunnla Sovjetunionens hemmelige politi – den beryktede *Tsjeka*, forløperen for det enda mer beryktede *KGB*. For ettertiden er han

også fortsatt kjent for utsagnet ”*Det er bedre at 100 uskyldige blir henrettet enn at én skyldig går fri*”,- en handlingsregel som hans etat skulle følge til punkt og prikke. Dzerzjinskijs motto illustrerer grunnprinsippet for et samfunn hvor *rettssikkerhet* mangler. Rettssikkerhet er *ikke* – hva mange synes å tro – en garanti for at forbrytere får sin velfortjente straff. Rettssikkerhet er det vern vi alle har eller burde ha for at *ingen* – det være seg brave samfunnsborgere som deg og meg, samfunnets tapere, asosiale individer eller endog notorisk kriminelle elementer – blir dømt og straffet for en handling som man *ikke* har begått.

Rettssikkerheten er vår beskyttelse mot de overgrep som samfunnet – representert ved *statsmakten* – kan påføre oss. Overfor statens maktmidler står vi alle, endog den mest ressurssterke, maktesløse. Uten rettssikkerhet blir alle de øvrige menneskerettigheter og borgerrettigheter som vi måtte ønske å påberope oss, kun tomme ord. Derfor er rettssikkerheten – ved siden av ytringsfriheten [1] – den viktigste av alle de goder det organiserte, siviliserte samfunn kan by på.

Rettsstaten Norge?

FNs utviklingsprogram UNDP har i sine årlige rapporter seks år på rad fortalt oss at Norge er verdens beste land å bo i.[2] Fra før av vet vi dessuten at ”*det er typisk norsk å være god*”. [3] Som nordmenn ser vi det nærmest som en selvfølge å kunne å smykke oss med forestillingen om at Norge er en *rettsstat*, – dvs. et land hvor rettssikkerhet råder. Gjentatte meningsmålinger og holdningsundersøkelser viser at politi og dommere er blant de yrkesgrupper som nyter høyest troverdighet og tillit. Og da skulle vel alt være såre vel?

En pensjonert lagdommer kunne nylig fortelle at minst 100 personer ble uskyldig dømt for incest i Norge i tidsrommet 1988-96.[4] Selv om dette begynner å bli noen år siden, dreier det seg likevel om mennesker hvorav de aller fleste fortsatt lever iblant oss. Mennesker som har fått sine liv ødelagt av den stat hvis fremste oppgave vel heller burde være å sikre borgernes grunnleggende menneskerettigheter.

Forsvarsadvoktaten Erling Moss anførte i en veldokumentert artikkel i 1998 at det her i landet hvert år – lavt regnet – avsie mellom 25 og 75 feilaktige fengselsdommer.[5] Det påfallende er ikke påstandens lave presisjonsnivå.

Betydelige usikkerhetsmomenter (mørketall, subjektivt skjønn og fravær av kvalitetssikret statistikk) gjør at slikt nødvendigvis er vanskelig å tallfeste eksakt. Det påfallende er at påstanden ikke ble imøtegått eller tilbakevist fra autoritativt hold. Påstanden syntes heller ikke å ha vakt særlig oppsikt blant en almenhet som øyensynlig har ment at denslags er vel ikke noe stort problem å bry seg om.

Rett skal være rett: Noe har skjedd i de senere år. Vi fikk i 2004 en *Kommisjon for gjenopptagelse av straffesaker* (den såkalte "Justismordkommissjonen").^[6] Enkelte angrende dommere har ivret for gjenopptagelse – med sikte på frifinnelse – av saker hvor de selv i sin tid avsa straffedommer. Og vi har endog opplevd at tidligere drapsdømte er blitt frifunnet av domstoler som mange år senere har kommet til at vedkommende påviselig ikke kunne ha begått de drap som de ble dømt for. Som det mest spektakulære eksempel i så måte kan nevnes den nå avdøde Fritz Moen, som *Aftenpostens* politiske redaktør Harald Stanghelle i en artikkel betegnet som "offeret for et av norsk strafferettspleies verste justismord".^[7]

Justismordets anatomi

Samme Stanghelle har også hatt noe å fortelle oss om justismordets vesen: "*Justismordets innerste vesen er systemets tillærte sikkerhet i møte med den utstøtte*".^[8] Derfor – fremholder han – er det en illusjon å tro at det ikke fortsatt vil skje justismord i norske rettssaler. Justismordet skjer jo nesten aldri av hevngrjerrig ondskap, men som resultat av et selvsikkert systems tro på egen fortreffelighet. I møte med "den utstøtte", og med selve forbrytelsen som resonansbunn, elimineres en åpenhet for andre løsninger enn den "systemets" menn og kvinner selv trekker opp.

En noe mer forbeholden analyse har vært målbåret av riksadvokat Tor-Aksel Busch: Ordet "justismord" bringer tanken hen på bevisst feilaktige domfellelser. Brukes begrepet slik, vil en søken etter "justismordets innerste vesen" være lite fruktbar, siden vi, såvidt vites, ikke har noen eksempler i vårt land på at noen har blitt straffedømt mot bedre vitende av dommere og/eller påtalemyndigheten. Lite er også vunnet ved psykologisering over maktens møte med de utstøtte, mener riksadvokaten, som likevel vedgår at det dessverre finnes eksempler på at noen er blitt dømt med urette.^[9]

Hvordan kan dette ha seg? Det er *ikke* – som enkelte kanskje ville mene – fordi norsk politi og rettsvesen er korrumpert. Tvert imot, i så fall ville en betydelig andel av dem som blir uskyldig dømt ha kunnet ty til bestikkelser for å gå fri. I stedet for korrupsjon finner vi noe som er en adskillig større trusel mot rettssikkerheten: Bekvemmelighetshensyn i kombinasjon med ukritisk tro på egen og kollegers ufeilbarlighet. Oftere enn menigmann gjerne vil tro, arter mønsteret i straffesaker seg som følger:[\[10\]](#) Utgangspunktet er at en mer eller mindre velmenende polititjenestemann feilaktig får for seg at N.N. burde siktes for et straffbart forhold. Dermed settes samfunnets maktapparat i sving med det ene formål å få N.N. dømt. Det er satt igang en prosess som ingen vil føle seg beføyet til å stoppe; en retthaversk prosess med kafka'ske overtoner, drevet frem av sin egen ubønnhørlige dynamikk og ugjennomtrengelige logikk: For det første ville det ikke være særlig hyggelig for politimesteren å overprøve sin underordnede. Greiere da å holde fingrene av fatet og la saken gå sin gang. Dernest – når politiet hadde utferdiget siktelsen, ville det være temmelig ukollegialt – ja rett og slett usolidarisk – av påtalemyndigheten å unnlate å reise straffesak mot N.N. (som på dette stadium formodentlig også ville være i ferd med å anta en stadig mer skurkaktig fremtoning). Når saken så kommer for retten, ville det være trompete, ufølsomt, ja simpelthen umusikalsk av dommeren ikke å ta aktors begjæring til følge. Etter alt dette fine forarbeidet måtte man jo forutsette at N.N. var skyldig!

”The Good, the Bad & the Ugly”: Systemet på godt og vondt

Lyder dette overspent – eller iallfall som en betydelig overdrivelse? Utvilsomt – dersom man legger en snusfornuftig besteborgerlig vanetenkning til grunn. Det er jo ikke slik vi ønsker å forestille oss det samfunnet som vi lever i og som vi selv er en del av! Dette er likevel refleksjoner som den som har hatt anledning til å observere ”systemet” på nært hold knapt har kunnet unngå å gjøre seg- også når observatørene har hatt ulike utgangspunkter og innfallsvinkler.[\[11\]](#) Dette temaet ble i sin tid belyst på en innsiktsfull måte av journalist Kjetil Kolsrud i en artikkel med et noe annet utgangspunkt,- dommeres og politimesteres angivelige raseri over at bevisene i NOKAS-saken var blitt offentliggjort før saken hadde startet.[\[12\]](#) Akkurat dét spørsmålet kan vi la ligge her. Kolsrud setter imidlertid fingeren på noe vesentlig når

han i sitt resonnement peker på ”den forhåndsdomming som ligger innbakt i det at det i det hele tatt er tatt ut en tiltale”. Et offentlig og prinsipielt nøytralt organ, påtalemyndigheten, er kommet til at en person er skyldig i en forbrytelse. Det skal ikke mye fantasi til – fremholder Kol srud – for å tenke seg at dommerne, som har hørt de samme unnskyldningene gjentatt hundrevis av ganger, etter noen år kan utvikle et mentalt utgangspunkt om at den som er tiltalt, også er skyldig. Spørsmålet er som regel bare om bevisene er gode nok.

Ja vel, kan man spørre – hva med kravet til *bevis*? Er det ikke så at en eventuell tvil skal komme tiltalte til gode? Og er det ikke så at skyldsspørsmålet må bevises, ”*hinsides all rimelig tvil*”? Glem det – slikt hører hjemme i amerikanske detektivfilmer. Eller – paradoksalt nok – i rettspleien i land med regimer som vi ikke har til vane å sammenligne oss med, regimer med de sletteste rulleblad når det gjelder å respekteres sine borgeres rettssikkerhet. Vel å merke de sletteste rulleblad *reelt* – men ikke formelt. Nettopp slike regimer har erfaringsmessig gjort seg ekstra påpasselig møye med å sørge for at de formelle rettsregler, herunder de formelle krav til bevisførsel, oppfylles. Ikke uten grunn er det blitt sagt at ”*Hykleriet er lastens hyldest til dyden*”. [13] Derfor har man ofte kunnet se at de mest lastefulle regimer har opptrådt som om de har følt et særlig behov for å fremstå som ryddige og uklanderlige i sin etterlevelse av formelle rettsregler. Utenforstående observatører har saktens undertiden vært i stand til å gjennomskue hulheten i farsemessige rettssaker, hvor regimemotstandere blir straffedømt på grunnlag av falske ”bevis”, men andre ganger (jfr. Stalins ”Moskva-prosesser” på slutten av 1930-tallet) har narrespillet gått rett hjem.[14]

Bevis og ”bevis” – er det så nøye da?

Som *bevis* i straffesaker regnes gjerne forhold som *tilståelser*, *tekniske bevis*, og (uavhengige) *vitneforklaringer*. Alt dette kan det jukes med. Tilståelser kan fremskaffes gjennom ulike former for trusler, tvang og ”hjernevask”. Tekniske bevis kan plantes, fabrikeres eller forfalskes. Vitner kan trues eller bestikkes. Men at *formelle* rettsregler følges, for iallfall å skape et skinn av troverdighet når det gjelder krav til bevisførsel, har forfatteren av disse linjer ved selvsyn kunnet observere på

nært hold, fra mangeårige opphold i land som den fordums Sovjetunionen, Nigeria under tidligere tiders militærjunta-styre og apartheid-tidens Sør-Afrika.

I Norge behøver vi ikke ta slike hensyn — vi er jo allerede i vår selvforståelse så prektige at vi ikke behøver å hykle på oss en slik påpasselighet i å følge formelle rettspleieregler. Ikke så å forstå at norsk politi og påtalemyndighet har for vane bevisst å forfalske eller manipulere bevismateriale. Snarere er det vel heller så at fristelsen til å la seg lede av en bestemt hypotese, kan medføre en svekket bevissthet med hensyn til de krav som må stilles til bevisenes robusthet. Kan hende ligger det også i selve uttrykket ”formalkrav” en underforstått oppfatning av at vi her bare har å gjøre med hensynet til sakens formaliteter, til forskjell fra dens realiteter? For å si det litt sleivete: Hvor nøye kan det egentlig være når man allerede ”vet” at N.N. er skyldig?

Vårt systems ”tillærte sikkerhet” — det være seg i møte med ”den utstøtte” eller med andre som måtte være så uheldige komme i systemets vei — er så grunnfestet i sin ufeilbarlighet at *bevisførsel* nærmest blir for en utidighet å regne, en brysom formalitet som man kan ta tilsvarende lett på. I tillegg kommer det forhold at vårt politi og rettsvesen har utviklet en øyensynlig telepatisk evne til å tyde og påvise en siktet persons *hensikter*. Dette er et viktig verktøy i arbeidet for å utvirke domfellelse, i og med at ikke bare kriminelle *handlinger* er straffbare, men også en antatt *hensikt* om å begå en slik handling. Slike hensikter kan riktignok være vanskelige å bevise, men dét spiller mindre rolle hvis man kan dispensere fra de gjengse krav til bevisførsel.

”De andre” — og tunnelsynet

Men — som redaktør Stanghelle fremholder — er det altså ”den utstøtte” som blir offer for justismord. De ”utstøtte” — det er ”de andre”: Samfunnets tapere, asosiale individer og stort sett kriminelle elementer — ikke oss selv. Og da gjør det vel ikke så mye, selv om noen av oss har lært at ”Du skal ikke tåle så inderlig vel, den urett som ikke rammer deg selv”? [15] Tro det, den som vil. Men under uheldige omstendigheter kan hvem som helst av oss oppleve selv å være en av de utstøtte,- det er tilstrekkelig å ha vært på feil sted til feil tidspunkt. Dersom rettssikkerheten skal

være reell, må den være udelelig – ikke gradert etter rang, stand og persons forut antatte anseelse.

Derfor kan du i Norge risikere å bli straffedømt for *forsøk* på, eller *medvirkning til forsøk* på å begå en straffbar handling, uten at det nødvendigvis er påvist at angjeldende handling faktisk fant sted, eller endog ble forsøkt begått.

Nidkjærhet som bunner i et sterkt faglig eller moralsk engasjement, kan være en respektabel egenskap, men kan også føre til et tunnelsyn hvor man kun er i stand til å se én mulig utgang på en problemstilling.^[16] I straffesaker – saker som i sin konsekvens vil kunne berøve et uskyldig medmenneske dets frihet, integritet og medborgerlige aktelse – kan dette være livsfarlig. Det er foruroligende, grensende til det skremmende, å se hvordan dette forholdet jevnlig bagatelliseres, stilt opp mot hensynet til å hegne om vår tillærte respekt for og tillit til vårt rettshåndhevelses- og rettspleiesystem. Som for eksempel når den profilerte forsvarsadvokaten Brynjar Meling i en direktesendt fjernsynsdebatt nærmest som en trivialitet – og notabene *uimotsagt* – uttalte at *”man kan ikke angripe domstolene bare fordi det skjer justismord”*.^[17] Nei, man angriper såvisst ikke domstolene. Men *forsvare seg* mot dem burde være legitimt, undertiden også nødvendig.

Gjenopptagelseskommissjonen – forventninger og begrensninger

Det er viktig og positivt at vi har fått en ”Justismordkommissjon” – en instans som kan gjøre det mulig å gjenåpne straffesaker og få omgjort urettmessige domfellelser. Kommisjonen er nødvendig på grunn av manglende tillit til at systemet selv skal greie å rette opp sine feilaktige rettsavgjørelser. Men for at kommisjonen skal fungere etter hensikten, må den ikke falle i det som advokat Moss har betegnet som ”domstolsfellen”: Nemlig av hensyn til konsekvensene legge seg på en linje der påviste feil eller feilslutninger blir bortforklart, ufarliggjort, usynliggjort – kort sagt ”snakket bort”.^[18]

Erfaringene med Kommisjonens arbeid hittil er blandede. Spørsmålet om gjenopptagelse av drapssaken som i 1958 førte til domfellelsen av Fredrik Fasting Torgersen, ble av mange sett på som selve prøvestenen på Kommisjonens integritet og troverdighet.^[19] Kommisjonens vedtak 8. desember 2006 om å avslå

begjæringen om gjenopptagelse ble fra fremtredende fagjuridisk hold betegnet som ”et nytt justismord mot Torgersen”,^[20] mens det fra annet sentralt kommentatorhold ble pekt på muligheten av at vedtaket i stedet ”viste frem en kommisjon som tar sine avgjørelser uavhengig av et sterkt og uttalt forventningspress fra toneangivende aktører i den offentlige debatt”.^[21] I dette spørsmålet står oppfatningene steilt mot hverandre. Hvorvidt Kommisjonen kan sies å ha falt i ovennevnte ”domstolfelle”, kan det synes vanskelig å ha noen uhildet, ennsi éntydig formening om.

Tilbake til fremtiden

Men selv om Gjenopptagelseskommisjonen skulle vise seg å fungere tilfredsstillende etter hensikten, er den likevel et organ som først kommer inn i bildet i saker hvor urett allerede er skjedd. Den store utfordringen må være å vinne bedre forståelse i vårt rettshåndhevelses- og rettspleiesystem for at systemet faktisk er feilbarlig, og at det derfor påhviler samme system og dets aktører et særlig ansvar for å sørge for at enkeltmenneskers skjebner ikke ødelegges ved at grunnleggende rettsregler tilsidesettes. Prinsippene om at ”tvilen skal komme tiltalte til gode” og at straffeskyld må bevises ”hinsides all rimelig tvil”, må komme til heder og verdighet og ikke betraktes som naive floskler som hører hjemme i Detektimen. En slik holdningsendring vil bare kunne oppnås gjennom åpen offentlig debatt, hvor almenheten bevisstgjøres og søkelyset rettes mot problemet. Her har pressen en særlig oppgave, og den lille håndfull redaktører, journalister, forsvarsadvokater og andre ildsjeler som har engasjert seg i så måte, fortjener vår honnør — og aktive støtte.

- Odd Gunnar Skagestad arbeider til daglig i UD. Han er en aktiv skribent og samfunnsdebattant, og har tidligere hatt artikler i bl.a. Samtiden, Nytt Norsk Tidsskrift og Norsk Statsvitenskapelig Tidsskrift.

[1] Jfr. Odd Gunnar Skagestad, ”Ytringsfrihet til besvær”, artikkel i Norsk Militært Tidsskrift, nr.11 (november) 2005, s.22-25.

[2] Kilde nettleksikonet Wikipedia, artikkelen “Human Development Index”, http://en.wikipedia.org/wiki/Human_Development_Index .

[3] Forkynt av daværende statsminister Gro H. Brundtland i sin nyttårstale 1993.

[4] Pensjonert lagdommer Trygve Lange-Nielsen i intervju med TV2 (kveldsnyhetssendingen) 17. juni 2007.

[5] Erling Moss, ”Justismord – de klassiske trekk”, kronikk i Aftenposten 4. mars 1998.

[6] Kommissjon opprettet ved Lov av 15. juni 2001, nr.63, jfr. Ot.prp. nr.70 (2000-2001), i virke fra 1. januar 2004, jfr. Kommissjonens hjemmeside <http://www.gjenopptakelse.no/> .

[7] Harald Stanghelle, artikkelen ”Gravskrift over Fritz Moen”, Aftenposten 5. april 2005.(Jfr. også Aftenpostens lederartikkel ”Justismorderne blant oss”, 27. august 2006.

[8] Stanghelle, artiklene ”Justismordets vesen”, Aftenposten 3. januar 2004; ”Sakkyndighetens fallitt”, Aftenposten 13. januar 2006 samt ”Møtet med den utstøtte”, Aftenposten 30. august 2006.

[9] Tor-Aksel Busch, ”Justismordets vesen”, kronikk i Aftenposten 17. januar 2004.

[10] Eksempel hentet fra artikkelen ”Justismord”, i Odd Gunnar Skagestad, Norge på terskelen, Oslo 2000, s. 112-113.

[11] For eget vedkommende kan artikkelforfatteren i så måte vise til erfaring fra tjenestegjøring som meddommer i Oslo tingrett.

[12] Kjetil Kolsrud, ”Sint uten grunn”, Aftenposten 17. september 2005.

[13] ”*L'hypocrisie est un hommage qui le vice rend À la vertu*”, en av de mest berømte av Le Rochefoucaulds (1613-80) sentenser (nr.218) i Réflexions morales.

[14] For en nærmere analyse av Moskva-prosessene, se Peter Skagestad, I historiens vidneboks, Dreyers forlag, Oslo 1977.

[15] Arnulf Øverlands dikt ”Du må ikke sove!” fra Den røde fane, Oslo 1937.

[16] For et illustrerende vitnesbyrd og beskrivelse av fenomenet kan vises til journalist Marit Christensens redegjørelse for sine erfaringer med norsk politi i fjernsynsprogrammet ”Tabloid” på TV2, 25. januar 2006.

[17] TV2s ”Tabloid” 3. november 2005.

[18] Erling Moss, ”Justismordkommissjonen – hva må den gjøre?”, kronikk i Aftenposten 19. juli 2004.

[19] Jfr. f.eks. forfatterne Ebba Haslunds og Thorvald Steens artikkel ”Justismorderne i Norge” i Aftenposten 31. august 2006.

[20] Jusprofessor Ståle Eskeland, til TV2 8. desember 2006.

[21] Harald Stanghelle, i artikkelen "Vitenskap mot galskap", Aftenposten 9. desember 2006.